

ΠΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

Αντώνιος Μανιάτης, Επιστημονικός Συνεργάτης Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Κράτος δικαίου στην Ιταλία αποτελεί μία θεμελιώδη αρχή μη ρητά διατυπωμένη στο Σύνταγμα. Η χώρα έχει έντονη ιστορική παράδοση φαινομένων και οργανώσεων πολιτικής βίας, με ορισμένες περιπτώσεις να αποτελούν παγκόσμια πρωτιά, όπως η αντιφασιστική οργάνωση « Arditi del Popolo » και η μασονική στοά « P2 ». Επιπλέον, αδίστακτες τρομοκρατικές ομάδες από το 1975 έως το 1988 ανέπτυξαν πρωτοφανούς, σε παγκόσμια κλίμακα, εκτάσεως και εντάσεως τρομοκρατική δραστηριότητα. Η δικαστική εξουσία, ωφελημένη από την εργατική συνταγματική αρχή, αποτελεί την εμβληματική έκφανση της δικαιοκρατικής αρχής. Οι δικαστικοί λειτουργοί, ιδίως της ποινικής δικαιοσύνης, και οι ιστορικοί έχουν κοινά στοιχεία στην αποστολή τους, κυρίως ότι πρέπει να εξεύρουν και να αξιολογήσουν τα αποδεικτικά στοιχεία και να φθάσουν στη διατύπωση μίας διαγνωστικής κρίσης, αν και οι ιστορικοί έχουν το πλεονέκτημα της ελεύθερης έρευνας πέρα από νομικά κωλύματα σαν την παραγραφή αδικημάτων.

Λέξεις – Κλειδιά: Δικαστές, Ιστορία, Κράτος δικαίου, Πολιτική βία

Εισαγωγή: Προσέγγιση του ιταλικού Κράτους δικαίου

Η Ιταλία αποτελεί παράδειγμα πρωτοπορίας σε διάφορες εκφάνσεις του Συνταγματικού Δικαίου. Θα ήταν ενδιαφέρον να προσεγγιστεί μία από τις σημαντικότερες οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος, το Κράτος δικαίου. Έμφαση θα δοθεί στον κατ' εξοχήν μηχανισμό εφαρμογής της αρχής, ο οποίος έγκειται στη δικαστική εξουσία. Ιδιαίτερα αξίζει να γίνει εστίαση στο μηχανισμό της ποινικής καταστολής, ο οποίος επηρεάζει ιδιαίτερα την ύλη των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Όσον αφορά τη μέθοδο προσέγγισης του θέματος, αυτή στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στο ιστορικό παρελθόν και γίνεσθαι, δεδομένου ότι οι επιμέρους θεματικές περιοχές που εξετάζονται αποτελούν κλασικά φαινόμενα της κρατικής φυσιολογίας και πρακτικής.

A. Το Κράτος δικαίου και οι σχετικές θεμελιώδεις αρχές στο ιταλικό Σύνταγμα

Η γένεση του ιταλικού εθνικού Κράτους έγινε πολύ αργότερα από ό,τι συνέβη σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και δεν ήταν αποτέλεσμα ευρείας λαϊκής

υποστήριξης. Παρά τους ισχυρισμούς ότι η Ιταλία ενώθηκε ύστερα από δημοψήφισμα, μόνο το 2% του πληθυσμού είχε δικαίωμα ψήφου. Το 98% των ανθρώπων που εκ των υστέρων έγιναν «Ιταλοί» δεν είχε κανένα λόγο στο ζήτημα¹. Επιπλέον, πολύ λίγοι άνθρωποι εκείνη τη στιγμή κατάλαβαν τι συνέβη – μόνον ένα 10% των «Ιταλών» μιλούσε την ιταλική γλώσσα. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι μία γλώσσα σήμερα διεθνής δεν προήχθη σε πραγματικά εθνική γλώσσα παρά έναν αιώνα αργότερα, δεδομένου ότι στο μεσοδιάστημα ήταν ακόμη αυξημένη η επιρροή των πολλών κατά τόπους διαλέκτων. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο οικείος εθνικός ύμνος ξεκινάει με τη φράση «Αδέλφια της Ιταλίας» και όχι «Αδέλφια Ιταλοί».

Το ισχύον (από 1.1.1948) Σύνταγμα προβάλλεται διεθνώς για τον λόγο ότι θεωρείται ως το νομοτεχνικώς αρτιότερο και το πολιτικώς προοδευτικότερο από τα Συντάγματα που γεννήθηκαν ευθύς μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο².

Το πρώτο τμήμα του κειμένου (άρθρα 1-12) αναφέρεται στις θεμελιώδεις αρχές, οι οποίες αποτελούν το «δελτίο ταυτότητας» της Ιταλικής Δημοκρατίας³.

Η ίδια η αρχή του κειμένου καθιερώνει τη δικαιοκρατική αρχή, χωρίς να γίνεται ρητά χρήση αυτού του όρου. Πράγματι, το άρθρο 1β προβλέπει ότι «*Η κυριαρχία ανήκει στο λαό, ο οποίος την ασκεί κατά τους τύπους και τους περιορισμούς του Συντάγματος*»⁴. Αυτή η αρχή της υποταγής στο νόμο συνεπάγεται ότι οι πολίτες και οι δημόσιες εξουσίες είναι υποχρεωμένοι να σέβονται το Σύνταγμα και τις αρχές του. Συνεπώς, το Κράτος δικαίου δεν είναι μία αρχή αποκλειστικά αναφερόμενη στην Πολιτεία αλλά έχει έναν καθολικό χαρακτήρα, δεσμεύοντας και τους ιδιώτες.

Η Ιταλική Δημοκρατία, επομένως, αναγνωρίζεται από τη συντακτική εξουσία ως πρότυπο «συνταγματικής δημοκρατίας» και όχι πλειοψηφικής που δεν προστατεύει τις μειονότητες και που τείνει να επιβεβαιώσει τη «δικτατορία της

¹ T. Behan, *Arditi del Popolo Η ιστορία της πρώτης αντιφασιστικής οργάνωσης και η αποτρέψιμη άνοδος του Μπενίτο Μουσολίνι*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, 2012, σ. 19.

² Β. Παπαρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την "κλασική Δημοκρατία": η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 17.

³ G. Crainz, C. Fusaro, *Aggiornare la Costituzione Storia e ragioni di una riforma*, Donzelli Editore, 2016, p. 48.

⁴ Κ. Μαυριάς, Α. Παντελής, *Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα*, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 1990, σ. 683.

πλειοψηφίας». Είναι εύγλωττη η χρήση του όρου «μανιφέστο» των αρχών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, για το Σύνταγμα στο πλαίσιο της περιγραφής της πρωταρχίας του Συντάγματος (συνταγματική δημοκρατία)⁵.

Η δικαιοκρατική αρχή θεωρείται ότι είναι καθιερωμένη μεταξύ άλλων και στο άρθρο 2 του ίδιου κειμένου, το οποίο διακηρύσσει επίσημα «τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη» σε αντιδιαστολή προς το φασιστικό ολοκληρωτισμό ο οποίος αρνούνταν τα απαραβίαστα δικαιώματα. Ειδικότερα, το πράγματι κομβικής σημασίας άρθρο ορίζει:

«Η Δημοκρατία αναγνωρίζει και εγγυάται τα απαραβίαστα δικαιώματα του ανθρώπου είτε ως ατόμου είτε μέσα στους κοινωνικούς σχηματισμούς όπου αναπτύσσεται η προσωπικότητά του, και απαιτεί την εκπλήρωση των ανεξάιρετων καθηκόντων πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής αλληλεγγύης»⁶.

Είναι επομένως καθιερωμένες οι εξής τρεις αρχές που θεμελιώνουν την Ιταλική Δημοκρατία:

α. Προσωποκρατική αρχή

Αναγνωρίζονται και προστατεύονται τα ατομικά δικαιώματα του ανθρώπου, ο οποίος υπολαμβάνεται ως ένα αυτοτελές άτομο,

β. Πλουραλιστική αρχή

Η «πολυμέρεια» υποβοηθεί την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου, δια της συμμετοχής του σε προστατευόμενες από το Σύνταγμα δραστηριότητες και οργανώσεις⁷. Έχει το ίδιο περιεχόμενο με την προηγούμενη αρχή αλλά εστιάζει στα απαραβίαστα δικαιώματα του ανθρώπου στο περιβάλλον των κοινωνικών σχηματισμών, στους οποίους αυτός ελεύθερα επιλέγει να ανήκει. Πρόκειται για το «θεσμικό πλουραλισμό» που εγγυάται όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς (από τις Περιφέρειες έως τις απλές ενώσεις) στις οποίες ο άνθρωπος αναπτύσσει την προσωπικότητά

⁵ F. del Giudice, *Costituzione esplicita Spiegata articolo per articolo*, Edizione giuridiche Simone, 2017, p. 15.

⁶ Κ. Μαυριάς, Α. Παντελής, *Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα*, Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 1990, σ. 683.

⁷ Β. Παπαγρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την 'κλασική Δημοκρατία': η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 71.

του⁸. Είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχει και ένας άλλος τύπος πλουραλισμού, ο «ιδεολογικός πλουραλισμός», ο οποίος κατά το άρθρο 21 του Συντάγματος προστατεύει την ελευθερία της σκέψης, της γνώμης κλπ. του ατόμου.

γ) Αρχή της αλληλεγγύης

Απαιτείται από όλους η εκπλήρωση των ανεξάιρετων καθηκόντων της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής αλληλεγγύης για να διασφαλιστεί η ορθή επιβίωση του Κράτους⁹. Πάντως, η Πολιτεία καλείται να ενεργεί στην υπηρεσία του προσώπου, όχι το πρόσωπο για την Πολιτεία¹⁰. Πρόκειται για το μοντέλο του «δημοκρατικού – πλουραλιστικού Κράτους» το οποίο γεννήθηκε από την κρίση του παλαιού φιλελεύθερου Κράτους, αποτελώντας τη «φυσική εξέλιξή» του¹¹.

Η θεωρία προσεγγίζει την αλληλεγγύη ως «*un primus inter pares*» μεταξύ των συνταγματικών αρχών. Η αρχή αυτή προορίζεται να πραγματοποιήσει, και διαμέσου συγκεκριμένων νομοθετικών διατάξεων, το απαιτούμενο ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής ομοιογένειας¹².

Ο άνθρωπος λοιπόν δεν είναι υποχέριο του Κράτους αλλά μετέχει σε μία κοινωνία της εργασίας. Οι μαρξιστικές αρχές στη Συντακτική Συνέλευση για τη θέσπιση του Συντάγματος συνέβαλαν στην υιοθέτηση της εργατικής αρχής, στο άρθρο 1α¹³. Σύμφωνα με αυτήν, η κοινωνία θεμελιώνεται στον άνθρωπο «που εργάζεται» και οφείλει να αναπτύσσει, σύμφωνα με τη θέληση και τις ικανότητές του, δραστηριότητα χρήσιμη για την υλική και πνευματική πρόοδο της κοινωνίας. Είναι ενδεικτικό της σπουδαιότητας που αποδίδεται στην αρχή αυτή, ότι θεωρείται ότι αυτή συνιστά το θεμέλιο της συλλογικής ζωής¹⁴. Η ίδια η παράταξη του «Όχι», η οποία επικράτησε στο δημοψήφισμα του 2016, παρουσίασε την αντίδρασή της στη λεγόμενη συνταγματική μεταρρύθμιση

⁸ Del Giudice, *Ipercompendio Diritto Pubblico e Costituzionale*, Edizioni Giuridiche Simone, 2016, p. 261.

⁹ F. del Giudice, *Costituzione esplicita Spiegata articolo per articolo*, Edizione giuridiche Simone, 2017, p. 17.

¹⁰ F. del Giudice, *Costituzione esplicita Spiegata articolo per articolo*, Edizione giuridiche Simone, 2017, p. 17.

¹¹ F. del Giudice, *Compendio di Diritto Costituzionale*, 2016, Edizioni Giuridiche Simone, 2016, p. 29.

¹² A. Apostoli, *Il consolidamento della democrazia attraverso la promozione della solidarietà sociale all'interno della comunità*, *Costituzionalismo.it*, Fascicolo 1, 2016 "Tornare ai fondamentali: la solidarietà", p. 37.

¹³ Β. Παπαρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την "κλασική Δημοκρατία": η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 71.

¹⁴ G. Crainz, C. Fusaro, *Aggiornare la Costituzione Storia e ragioni di una riforma*, Donzelli Editore, 2016, p. 48.

που προωθούσε η Κυβέρνηση Ρέντσι ως μια αντίσταση, για να πραγματοποιηθεί ο μετασχηματισμός της κοινωνίας στο όνομα του προσώπου και της απελευθέρωσής του¹⁵.

Εξάλλου, πέρα από την τυπική εκδοχή του Κράτους δικαίου, η οποία έγκειται στην υποταγή όλων στο ισχύον δίκαιο και συνακόλουθα στην αναγνώριση θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁶, υπάρχει και η ουσιαστική έννοια, η οποία συνίσταται στην αληθινά δίκαιη συμπεριφορά των δημοσίων οργάνων. Παράδειγμα αποτελεί η αρχή της επιείκειας, η οποία κατ' εξοχήν προάγεται από αρχές σαν το Συνήγορο του Πολίτη αλλά παραμένει μάλλον περιθωριακή στο συγκριτικό δίκαιο. Παρόμοιες παρατηρήσεις αρμόζουν και στο πεδίο του Ποινικού Δικαίου, καθώς δεν ενδείκνυται στην Πολιτεία να είναι κατ' αρχάς αυστηρή. Στην ίδια θεματική εντάσσεται και η εξαιρετικά σημαντική αρχή της ανεξαρτησίας του δικηγόρου, και σε ατομικό επίπεδο και σε συλλογικό. Όπως ένας Δικηγορικός Σύλλογος είναι ανεξάρτητος από οποιεσδήποτε εξουσίες, έτσι και ο δικηγόρος πρέπει να είναι ανεξάρτητος και να απολαμβάνει μεγάλη ελευθερία στην άσκηση των καθηκόντων του¹⁷. Η αρχή αυτή δεν σημαίνει βέβαια ανυπακοή στους νόμους ή τις Αρχές αλλά ουσιαστικά την άσκηση υπερασπίσεως χωρίς κανένα εξωτερικό περιορισμό¹⁸.

B. Κράτος δικαίου και πολιτική βία στην ιταλική ιστορία

Χρήση του όρου «αστυνομικό Κράτος» έχει γίνει και στην απώτερη πολιτική ιστορία της Ιταλίας, για παράδειγμα όσον αφορά την «άγνωστη» ιστορία των «Arditi del Popolo (ADP) ». Πρόκειται για την πρώτη αντιφασιστική οργάνωση που γνώρισε το εργατικό κίνημα σε παγκόσμια κλίμακα¹⁹. Η ονομασία της σημαίνει, σε ελεύθερη μετάφραση, «Λαϊκές Ομάδες Κρούσης» και δημιουργήθηκε αυθόρμητα από ομάδες πρώην στρατευμένων από τα μέτωπα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και μαχητικών εργατών, μέσα από την ανάγκη να μπει φραγμός στις επιθέσεις των οπαδών του φασισμού, και έφθασε να αριθμεί 40.000 μέλη.

¹⁵ A. Algostino, *Un progetto contro la democrazia*, in A. Algostino, L. Ciotti, T. Montanari, L. Pepino, *Modifiche costituzionali e Italicum Io dico No*, Edizioni Gruppo Abele, 2016, p. 32.

¹⁶ A. Maniatis, *Tourism and the 'rule of law'*, AJHTL 2016, Vol. 5 (1), p. 1.

¹⁷ H. Ader, A. Damien, *Règles de la profession d'avocat*, Dalloz 2016 p. 385.

¹⁸ R. Danoni, *Μελέτες δικηγορικής δεοντολογίας*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2000, σσ. 30-31.

¹⁹ Κ. Πίττας, *Πρόλογος*, Ιούλης 2012, in T. Behan, *Arditi del Popolo Η ιστορία της πρώτης αντιφασιστικής οργάνωσης και η αποτρέψιμη άνοδος του Μπενίτο Μουσολίνι*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, 2012, σ. 9.

Ειδικότερα, γράφοντας στην καθημερινή εφημερίδα του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος το καλοκαίρι του 1921, ο σοσιαλιστής ηγέτης Πιέτρο Νέννι περιέγραφε με ακρίβεια τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι ADP:

«Μάλλον οι *Arditi del Popolo* έχουν αυταπάτες όταν νομίζουν ότι μπορούν να αντικρούσουν ένα ένοπλο κίνημα της αντίδρασης, που βρίσκεται υπό την προστασία και καθοδήγηση του κράτους. Όσο η αστική τάξη έχει την εξουσία θα την χρησιμοποιεί ενάντια στην εργατική τάξη. Και τα παλούκια και ρόπαλα των *Arditi del Popolo* δεν μπορούν να νικήσουν τα πολυβόλα, τα κανόνια και τα αεροπλάνα του αστυνομικού κράτους»²⁰.

Ωστόσο, παγκόσμια πρωτοτυπία δεν αποτελεί μόνον αυτή η ιδιότυπη συμμαχία μελών της κοινωνίας εναντίον του φασισμού με χρήση ένοπλης βίας αλλά και μία διαφορετικής ιδεολογικής απόχρωσης σύμπλευση παραγόντων του δημοσίου βίου της χώρας. Πρόκειται για τη μυστική μασονική στοά «P2» η οποία ανακαλύφθηκε το 1981 και σε αντίθεση με το υπόλοιπο σε διεθνή κλίμακα μασονικό κίνημα επιδιόταν μεταξύ άλλων και σε εγκληματικές ενέργειες. Η Ιταλία για δεκαετίες ήταν στα χέρια μίας επικίνδυνης ομάδας, η οποία δεν στόχευε μόνο σε καριέρες και επιχειρήσεις αλλά και στην ανατροπή της δημοκρατικής τάξης²¹. Στη λίστα των μελών αυτής της οργάνωσης υπήρχαν τα ονόματα των αρχηγών της αστυνομίας, των μυστικών υπηρεσιών, του στρατού, μεγάλων επιχειρήσεων, δημοσιογράφων και όχι μόνο. Την τελευταία στιγμή κάποιος αποφάσισαν να μπλοκάρουν τη στοά αυτή, με μια κίνηση που έμοιαζε και αυτή προδιαγεγραμμένη. Για παράδειγμα, η αποκάλυψη του σκοτεινού ρόλου της στοάς στη δημόσια ζωή έφερε σε δεινή θέση την εφημερίδα «Corriere della Sera». Εκτέθηκε το κύρος αυτής της ιστορικής εφημερίδας διότι στη λίστα της οργάνωσης ήταν εγγεγραμμένοι ο διευθυντής της, ο μεγαλύτερος μέτοχος και πολλοί γνωστοί δημοσιογράφοι της. Σύμφωνα με μία δήλωση του τέως δικαστικού λειτουργού, πολιτικού αρχηγού Αντόνιο ντι Πιέτρο, το Φεβρουάριο 2018, «*Η P2 υπάρχει ακόμη, μόνο που έχει αλλάξει το δέρμα. Είναι εκμηχανισμένη, σήμερα είμαστε απέναντι σε μία P2 χρηματοοικονομική, ένα εγκάρσιο δίκτυο οικονομικής,*

²⁰ T. Behan, *Arditi del Popolo Η ιστορία της πρώτης αντιφασιστικής οργάνωσης και η αποτρέψιμη άνοδος του Μπενίτο Μουσολίνι*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, 2012, σ. 129.

²¹ Α. Φεράρι, *Ο Μόρο δολοφονήθηκε γιατί κάποιος θεωρούσαν επικίνδυνο τον ιταλικό ενρωκομμουνισμό*, Η Εφημερίδα των Συντακτών 20-22 Οκτωβρίου 2017 (Συνέντευξη στον Θ. Ανδρεάδη – Συγγελάκη), σ. 23.

πολιτικής και χρηματοοικονομικής εξουσίας το οποίο ποτέ δεν αποσυναρμολογήθηκε εντελώς».

Γ. Η ιταλική τρομοκρατία με έμφαση στην υπόθεση Μόρο

Με σημείο εκκινήσεως την 4^η Μαρτίου 1948, οπότε το μικρό βασίλειο της Σαρδηνίας και του Πεδεμοντίου απέκτησε, κατά παραχώρηση του βασιλιά Carlo Alberto, το Σύνταγμα που έμεινε γνωστό ως «Statuto albertino», η Ιταλία διανύει την «ρεπουμπλικανική» και δημοκρατική περίοδο, στη συνταγματική της ιστορία. Αυτή η εποχή, η οποία εγκαινιάστηκε με το προαναφερθέν Σύνταγμα που άρχισε να ισχύει το 1948, υπήρξε μία περίοδος ανορθώσεως της Ιταλίας από τα ερείπια του Παγκοσμίου Πολέμου, εκσυγχρονισμού της πάνω σε δημοκρατικές βάσεις και εντάξεώς της στη χορεία των πιο προηγμένων από κάθε άποψη χωρών του κόσμου. Παρά ταύτα, η χώρα δεν παύει να υποφέρει από βαθιές κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές διαιρέσεις, που αποτυπώνονται όχι μόνο σε υπερβολικά μεγάλο αριθμό κομμάτων αλλά και από την εμφάνιση κομμάτων εμπορούμενων από ακραίες ιδεολογίες, που αντιστρατεύονται ανοικτά το σύστημα, αρνούνται την ουσία της κλασικής δημοκρατίας (είναι οι λεγόμενες «εξωκοινοβουλευτικές ομάδες») και παρέχουν ιδεολογική κάλυψη στην τυφλή τρομοκρατία, που είναι σε έξαρση έως τα μέσα των ετών 1980²². Ακριβέστερα, αδίστακτες τρομοκρατικές ομάδες από το 1975 έως το 1988 αναπτύσσουν πρωτοφανούς, σε παγκόσμια κλίμακα, εκτάσεως και εντάσεως τρομοκρατική δραστηριότητα²³.

Σε αυτό το αντιφατικό και επικίνδυνο για το ίδιο το Κράτος πλαίσιο έδρασε και η τρομοκρατική οργάνωση «Ερυθρές Ταξιαρχίες». Επρόκειτο για αριστερής ιδεολογικής απόχρωσης ομάδα, η αντίστροφη μέτρηση της οποίας άρχισε με τη δολοφονία, στις 9 Μαΐου 1978, του Άλντο Μόρο. Ο απαχθείς στις 16 Μαρτίου του ίδιου έτους ήταν εν ενεργεία βουλευτής του κυβερνώντος κόμματος «Χριστιανική Δημοκρατία». Το κόμμα αυτό ήταν το κυρίαρχο της «Πρώτης Ιταλικής Δημοκρατίας», δηλαδή της πρώτης υποπεριόδου της τρέχουσας «ρεπουμπλικανικής» περιόδου η οποία έληξε με τις βουλευτικές εκλογές του Μαρτίου 1994 και τη συντριβή (μέχρι βαθμού εξαφανίσεως) των

²² Β. Παπαρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την "κλασική Δημοκρατία": η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 21.

²³ Β. Παπαρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την "κλασική Δημοκρατία": η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 128.

παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων²⁴. Στις 20 Απριλίου 1978, οι Ερυθρές Ταξιαρχίες απευθύνουν το έβδομο μήνυμά τους: ο Μόρο είναι ζωντανός και δέχονται να τον ανταλλάξουν με τους «κομμουνιστές κρατουμένους»²⁵. Πρόκειται για τελεσίγραφο που λήγει στις 22 του μηνός, στις τρεις το μεσημέρι. Μια φωτογραφία του Μόρο, με το φύλλο της προηγούμενης ημέρας της εφημερίδας «La Repubblica» φτάνει στα οικεία γραφεία.

Ο Μόρο ήταν ένας από τους εξυπνότερους πολιτικούς, ο οποίος είχε διατελέσει πρωθυπουργός σε 5 κυβερνήσεις, μεταξύ των οποίων μία είχε ως αντιπρόεδρο τον προαναφερθέντα Πιέτρο Νένι. Ο Πάολο Εμίλιο Ταβιάνι είπε, ενώ είχε ήδη διατελέσει Υπουργός Εσωτερικών όταν διαπράχθηκε η πρώτη δολοφονία των Ερυθρών Ταξιαρχιών, η οποία είχε ως θύμα το δικαστικό Φραντσέσκο Κόκο στη Γένοβα: «*Θα μπορούσαμε να τους έχουμε συλλάβει όλους αλλά δεν μας το επέτρεψαν*»²⁶. Ήταν μία σοβαρή δήλωση, η οποία προκάλεσε έντονο προβληματισμό. Διευκρινίζεται ότι εκείνη η δολοφονία έγινε όταν στην εξουσία ήταν η Κυβέρνηση Μόρο V, η οποία ελάχιστο χρόνο μετά έπεσε. Την ημέρα της δολοφονίας – 8 Ιουνίου 1976 – πιστεύεται ότι άλλαξε ουσιαστικά η όλη στρατηγική της οργάνωσης. Από τις «σκληρές και ανόθευτες» Ερυθρές Ταξιαρχίες της πρώτης φάσης (που τραυμάτιζαν και λήστευαν αλλά δεν είχαν ποτέ σχεδιάσει τη δολοφονία των εχθρών τους) έγινε μετάβαση σε κάτι διαφορετικό, πιο πολύπλοκο.

Το 1988, το βιβλίο του Σέρτζο Φλαμίνι «Ο ιστός της αράχνης» επιβεβαίωσε την ανάλυση του Λεονάρντο Σάσα, συγγραφέα του βιβλίου «Υπόθεση Μόρο», και απέδωσε την έκβαση της υπόθεσης αυτής σε ακροδεξιά συνωμοσία. Τη θεωρία αυτή υποστήριξαν και νεότερα στελέχη της Χριστιανικής Δημοκρατίας, όπως η Τίνα Ανσέλμι²⁷. Η Ανσέλμι, πρόεδρος της κοινοβουλευτικής επιτροπής που ερεύνησε τις διασυνδέσεις και τη δράση της στοάς «P2», άφησε να εννοηθεί ότι οι ακροδεξιοί μασόνοι έπαιξαν ρόλο στην εκτέλεση του

²⁴ Β. Παπαρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την 'κλασική Δημοκρατία': η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 21.

²⁵ Λ. Σάσα, *Η υπόθεση Μόρο*, Εκδόσεις Πατάκη 2002 (Μετάφραση Σ. Τριανταφύλλου), σσ. 203-204.

²⁶ Α. Φεράρι, *Ο Μόρο δολοφονήθηκε γιατί κάποιος θεωρούσαν επικίνδυνο τον ιταλικό ευρωκομμουνισμό*, Η Εφημερίδα των Συντακτών 20-22 Οκτωβρίου 2017 (Συνέντευξη στον Θ. Ανδρεάδη – Συγγελάκη), σ. 23.

²⁷ Σ. Τριανταφύλλου, *Σημείωμα*, in Λ. Σάσα, *Η υπόθεση Μόρο*, Εκδόσεις Πατάκη 2002 (Μετάφραση Σ. Τριανταφύλλου), σ. 215.

Μόρο. Σε κάθε περίπτωση, μέχρι και σήμερα η ιστορική επιστήμη δεν έχει ρίξει επαρκές φως στην εξαιρετικά σκοτεινή και πολύπλοκη υπόθεση Μόρο.

Δ. Η δικαστική εξουσία του Κράτους δικαίου

Εμβληματικό για τη δικαιοκρατική αρχή υποσύνολο του Κράτους είναι η δικαστική εξουσία, όπως έχει επισημανθεί. Οι δικαστικοί λειτουργοί είναι και αυτοί, όπως η ευρύτερη κοινωνία, ένα σύνολο εργαζομένων σε κίνηση. Το σώμα των δικαστών και των εισαγγελέων έχει γνωρίσει μεταπολεμικά σημαντικές κατά καιρούς θεσμικές αλλαγές, όπως είναι η είσοδος και η υπηρεσιακή εξέλιξη των γυναικών μέχρι τα ανώτατα αξιώματα. Για παράδειγμα, μία σχετική παραγγελθείσα έκθεση του Κέντρου πολιτικών ερευνών των Πολιτικών Επιστημών (CEVIPOF) για τη γαλλική δικαιοσύνη αναφέρει ότι από κοινωνιολογική άποψη η πρόσβαση των γυναικών στη δικαστική εξουσία αποτελεί την πιο σπουδαία μεταβολή που έζησε το δικαστικό σώμα μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο²⁸.

Εξάλλου, ένα νέο αίτημα αρχίζει να αναδύεται στην ευρωπαϊκή δικαιοσύνη, αυτό της ανόδου του ηλικιακού ορίου αφυπηρέτησης των δικαστικών λειτουργών. Το ζήτημα αυτό είναι πολύ σημαντικό και συνδέεται με τη θεσμική εγγύηση της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας έναντι της πολιτικής εξουσίας, όπως διαφαίνεται και από τη μελέτη της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, κατά την οποία σημειώθηκαν διάφορες εκκαθαρίσεις του δικαστικού σώματος²⁹.

Στην ιταλική έννομη τάξη η πολιτική εξουσία έχει επιδείξει τα τελευταία χρόνια έντονη κινητικότητα με σταδιακές αυξήσεις του ηλικιακού ορίου. Η κυβερνητική επιλογή ήταν η αύξηση από τα 70 έτη στα 72 και η επαύξηση στα 75, όριο που δεν ήταν μακρινό προς το προσδόκιμο ζωής των ανδρών. Επόμενο πολιτικό καθεστώς ωστόσο, για να περάσει το δικό του μήνυμα προς τη Δικαιοσύνη, μεθόδευσε έστω και σταδιακά την ελάττωση του ορίου³⁰. Συνεπώς, ο εκδημοκρατισμός του δικαστικού σώματος, κατά φύλο, συμπληρώνεται από την τάση ενός περιορισμένου ανοίγματος προς την τρίτη ηλικία.

²⁸ G. Joly-Coz, *Les femmes et les métiers du droit : le regard d'une magistrate de l'ordre judiciaire, présidente de juridiction*, Revue de droit d'Assas, N° 16 Mai 2008, p. 24.

²⁹ Π. Δημόπουλος, *Η εισαγγελία*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2000, σσ. 74-75.

³⁰ L. Milella, *E per le toghe nuova proroga magistrati in pensione a 72 anni*, la Repubblica, Mercoledì 24 agosto 2016, p. 5.

Αν δοκιμάζονται οι λεπτές θεσμικές ισορροπίες μεταξύ του πολιτικού κόσμου και του δικαστικού, λόγω αυτής της διελκυστίνδας, είναι ενδιαφέρουσα η σύγκριση, που επιχειρείται ιδιαίτερα από την ιταλική θεωρία, μεταξύ των δικαστικών λειτουργιών και των ιστορικών. Κατ' αρχάς είναι αξιοσημείωτο ότι ούτε οι μεν ούτε οι δε μετέχουν στην κατηγορία των «συνταγματικών οργάνων», σε αντιδιαστολή με κορυφαία πολιτικά όργανα σαν τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας³¹. Μάλιστα, ο αρχηγός του Κράτους στην ιταλική έννομη τάξη, εν αντιθέσει με την ελληνική, ασκεί έλεγχο συνταγματικής νομιμότητας ή και πολιτικής σκοπιμότητας σε διάφορα είδη πράξεων κυβερνητικής αρμοδιότητας, όπως είναι τα νομοθετικά διατάγματα και οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου³².

Το πρώτο από τα κύρια χαρακτηριστικά του φαινομένου των συνταγματικών οργάνων είναι η ανάγκη αυτά τα όργανα να είναι καθορισμένα από το Σύνταγμα δεδομένου ότι είναι ουσιώδη για τον τύπο της τάξης που αυτό το κείμενο εισάγει³³. Το δεύτερο χαρακτηριστικό συνίσταται στην επιτέλεση της λειτουργίας της δημιουργίας του δικαίου σε συνδυασμό με την ιεραρχική τους θέση η οποία είναι ανώτερη από εκείνη της μάζας των κρατικών οργάνων. Το τρίτο έγκειται στο γεγονός ότι οι εξουσίες που ανατίθενται στα συνταγματικά όργανα είναι εξουσίες κρατικές και πραγματοποίησης της πολιτικής δραστηριότητας του Κράτους, έναντι των εξουσιών που είναι ανατεθειμένες στα βοηθητικά όργανα, τα οποία συνδέονται με τις λειτουργίες του Κράτους οι οποίες είναι εξοπλισμένες με μία τεχνική αξία. Δεδομένου ότι το κοινοβούλιο είναι κλασικό παράδειγμα συνταγματικού οργάνου και ο «ombudsman» αποτελεί μία αρχή κοντινή σε αυτό χωρίς όμως να αποτελεί τμήμα του, ο δεσμός αυτών των οντοτήτων ενισχύει το γόητρο του κοινοβουλευτικού εντεταλμένου³⁴. Αυτό ισχύει προκειμένου για το Συνήγορο του Ισπανικού Λαού, ο οποίος προβλέπεται στο άρθρο 54 του οικείου Συντάγματος με βάση

³¹ Del Giudice, *Ipercompendio Diritto Pubblico e Costituzionale*, Edizioni Giuridiche Simone, 2016, p. 259.

³² Χ. Ανθόπουλος, *Το βέτο του Ματαρέλα*, Τα Νέα 29 Μαΐου 2018.

³³ M. Pérez - Ugena y Coromina, *Defensor del Pueblo y Cortes Generales*, Congreso de los Diputados, Madrid, 1996, págs. 35-36.

³⁴ A. Maniatis, *Le Recours Parlementaire dans l'Union Européenne*, Éditions Ant. N. Sakkoulas 2000, p. 49.

ένα μεικτό οργανικό – λειτουργικό κριτήριο, ως υψηλός επιτετραμμένος του κοινοβουλίου³⁵.

Επομένως, οι δικαστικοί λειτουργοί συγκροτούν τη - μη πολιτικής φύσεως - «τρίτη εξουσία» του Κράτους, η οποία βρίσκεται σε μία δημόσια σφαίρα που γειτνιάζει με εκείνη των μελών της ιδιωτικής κοινωνίας τα οποία τείνουν να εκφέρουν έναν ιδιαίτερο δημόσιο λόγο, όπως είναι οι δημοσιογράφοι και οι ιστορικοί.

Κλασικό για τη σύγκριση των δικαστών και των ιστορικών είναι το δοκίμιο με τίτλο «Ο δικαστής και ο ιστορικός» του Piero Calamandrei, που αρχικά δημοσιεύθηκε το 1939 και αναδημοσιεύθηκε το 1947. Ο Καθηγητής της Πολιτικής Δικονομίας επεσήμανε ότι στην ιστορία και στη δίκη γίνεται λόγος για αποδείξεις, έγγραφα, μαρτυρίες, «πηγές» καθώς και για την κριτική τους. Οι συγγραφείς της δίκης υιοθετούν, για ορισμένη κατηγορία αποδεικτικών μέσων, την ονομασία «ιστορικές αποδείξεις»³⁶. Είναι αξιοσημείωτο ότι το υπό διερεύνηση φαινόμενο έχει παρουσιάσει ένα αμφίδρομο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Πράγματι, η σύγκριση μεταξύ του δικαστή και του ιστορικού εμφανίζεται συχνά στους συγγραφείς της ιστορίας και της φιλοσοφίας. Σε κάθε ιστορική έρευνα, όπως σε κάθε δικαστική, υπάρχει ένα πρόβλημα προς επίλυση και επομένως μία κρίση προς διατύπωση³⁷. Αμφότερες οι ομάδες των επιστημόνων έχουν να καταλήξουν σε ένα «obiter dicta» το οποίο είναι ανακοινώσιμο προς το κοινό.

Υπάρχει ένα σημείο το οποίο μοιράζονται οι δικαστές (κυρίως της ποινικής δικαιοσύνης) και οι ιστορικοί: η επιβεβαίωση των γεγονότων, και επομένως η απόδειξη³⁸. Προβάλλει όμως μια σειρά αποκλίσεων, όπως αυτή μεταξύ δικαστικού σφάλματος και επιστημονικού, που με τη σειρά της παραπέμπει στο ζήτημα της δικαστικής απόφασης ως επίσημης, εκτελεστής πράξης.

³⁵ J. Aguilar Fernández – Hontoria, *A propósito del Defensor del Pueblo: rasgos definidores de la posición jurídica de los órganos auxiliares*, en la obra colectiva: *Cortes Generales*, Vol I Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1987, pág. 347.

³⁶ P. Calamandrei, *Il giudice e lo storico*, in P. Calamandrei, *Studi sul processo civile*, vol. V., Cemam, Padova, pp. 27-28.

³⁷ P. Calamandrei, *Il giudice e lo storico*, in P. Calamandrei, *Studi sul processo civile*, vol. V., Cemam, Padova, p. 28.

³⁸ Κ. Γκίντζμπουργκ, *Ο Δικαστής και ο Ιστορικός Σκέψεις στο περιθώριο της δίκης Σόφρι*, Εκδόσεις Νεφέλη 2003 (Μτφ. Χ. Σαρλικιώτη), σ. 144.

Ωστόσο, ακόμη και η σύγκλιση στο ζήτημα της επιβεβαίωσης των γεγονότων αποδεικνύεται ότι δεν είναι παρά μερική³⁹. Τα γεγονότα, τα οποία δικαστές και ιστορικοί εξετάζουν, είναι εν μέρει διαφορετικά, κυρίως επειδή διαφορετική είναι η στάση αυτών των ερευνητών απέναντι στο ευρύτερο πλαίσιο. Ειδικότερα, για τους δικαστές, το ευρύτερο πλαίσιο εμφανίζεται (εξαιρώντας τη λογική απόδειξη) κυρίως με τη μορφή ελαφρυντικών στοιχείων ή περιστάσεων, βιολογικής ή ιστορικής τάξης. Με άλλα λόγια, η θεωρία σε αυτό το σημείο αναγνωρίζει την προαναφερθείσα αρχή της επιείκειας στο πλαίσιο του Ποινικού Δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού, η οποία κατά παράδοση διέπει την αποστολή των δικαστών και των εισαγγελέων ως αντιστάθμισμα στο σοβαρό περιορισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τον οποίο συνεπάγονται οι ποινικές κυρώσεις και τα μέτρα δικονομικού καταναγκασμού, αντίστοιχα.

Θα μπορούσε να προστεθεί ότι η ποινική δίκη, όπως αυτή νοείται και με το ύστατο στάδιο της έκτισης των επιβληθεισών ποινών, τις τελευταίες δεκαετίες γνωρίζει ένα νέο κύμα εκσυγχρονισμού, στην κατεύθυνση της προαγωγής των δικαιωμάτων των καταδίκων. Αυτή είναι και η περίπτωση των ενόχων για τα εγκλήματα των «Ερυθρών Ταξιαρχιών», στους οποίους δόθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του 1990 η «δεύτερη ευκαιρία» της επαφής με την κοινωνία. Πρόκειται για την παροχή του δικαιώματος οι κρατούμενοι να εργάζονται έξω από το σωφρονιστικό κατάστημα κατά τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας. Το ιταλικό Κράτος δικαίου έχει να επιδείξει πρωτοπορία και στην αντεγκληματική του πολιτική, με κορυφαίο παράδειγμα την αντιμετώπιση της αρχαιοκαπηλίας⁴⁰. Παρόμοια, η αγωγή με υποκατάστατες ναρκωτικές ουσίες, με το επιχείρημα ότι αυτή είναι ο μόνος τρόπος για να μπορέσει ο τοξικομανής να αποβάλει βαθμιαία την έξη του χωρίς να φθάνει σε δραματικά σύνδρομα στέρησης και στη συνακόλουθη τέλεση εγκλημάτων ή στην αυτοκτονία, ήταν σε χρήση στην Ιταλία στη δεκαετία του 1980, σε αντίθεση με την Ελλάδα η οποία επέτρεψε κατ' εξαίρεση την αγωγή αυτή για

³⁹ Κ. Γκίνζμπουργκ, *Ο Δικαστής και ο Ιστορικός Σκέψεις στο περιθώριο της δίκης Σόφρι*, Εκδόσεις Νεφέλη 2003 (Μτφ. Χ. Σαρλικιώτη), σσ. 144-145.

⁴⁰ Α. Μανιάτης, *Εργασίες προστασίας μνημείων και καταπολέμηση της αρχαιοκαπηλίας. Εμβάθυνση στο Πολιτιστικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2010, σ. 227.

πρώτη φορά το 1993⁴¹. Η Ιταλική Δημοκρατία όχι απλώς είναι μία μοντέρνα Πολιτεία αλλά δεν είναι φιλέκδικη, ακόμη και στην περίπτωση εγκληματικών ενεργειών κατά μετριοπαθών πολιτικών ηγετών σαν το Μόρο.

Εξάλλου, θα μπορούσε να επισημανθεί ότι η ερευνητική αποστολή των ιστορικών είναι ευρύτερα ελεύθερη, έναντι εκείνης των δικαστών. Για παράδειγμα, οι ιστορικοί είναι απαλλαγμένοι από τους περιορισμούς που συνεπάγονται διάφοροι νομικοί θεσμοί που κωλύουν την έναρξη ή τη συνέχιση της διερεύνησης των ποινικών ευθυνών, κυρίως πολιτικών προσώπων, όπως είναι ιδίως ο θεσμός της παραγραφής των αδικημάτων. Συνεπώς, έχουν το σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα της δυνατότητας να αναζητήσουν την αντικειμενική αλήθεια των γεγονότων του παρελθόντος, ακόμη και του πολύ απώτερου. Παρόμοιο συμμετρικό πλεονέκτημα διαθέτουν όμως και οι δικαστές, οι οποίοι όσον αφορά τα ευρέως γνωστά γεγονότα, κυρίως του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος, είναι με τη σειρά τους απαλλαγμένοι από μία - ανούσια - διαδικασία απόδειξης, με βάση την έννοια των δικονομικών πασιδήλων.

Σε κάθε περίπτωση, εκτιμάται ότι είναι πάντα δύσκολος ο διάλογος μεταξύ ιστορικών και δικαστών⁴².

Εξάλλου, είναι αξιοσημείωτο ότι οι δικαστικοί λειτουργοί είναι δρώντα υποκείμενα του Κράτους δικαίου, ταγμένοι μεταξύ άλλων στην πρόληψη και στην καταστολή του εγκλήματος. Συνεπώς, οι αποφάσεις τους δεν είναι απλώς επίσημες αλλά τμήμα της ιστορίας του δημοσίου βίου της χώρας τους. Η νομολογία μπορεί να αποτελέσει ουσιώδη συμβολή ακόμη και στην «περιοδολόγηση» της πολιτικής και συνταγματικής ιστορίας. Για παράδειγμα, το πολύπλοκο σκάνδαλο πολιτικής και κοινωνικής διαφθοράς, πρωτοφανούς ακόμη και στην Ιταλία εκτάσεως, γνωστό ως «Tangentopoli» («προμηθειούπολη») το οποίο ξέσπασε στις 17.02.1992 οδήγησε σε ανακρίσεις οι οποίες από τα ΜΜΕ ονομάστηκαν « επιχείρηση καθαρά χέρια » και σε ποινικές καταδίκες ακόμη και του τέως πρωθυπουργού Μπετίνιο

⁴¹ Ν. Κουράκης, Α. Τρωιάνου – Λουλά, *Εγκληματολογικοί ορίζοντες Τεύχος Β' Ειδικά εγκληματολογικά θέματα 1. Η βία στη σύγχρονη κοινωνία 2 Περιθωριακές ομάδες και εγκληματικότητα*, Εκδόσεις Νομικής Επιθεώρησης Αθήνα 1990, σ. 56, Α. Μανιάτης, *Εργασίες προστασίας μνημείων και καταπολέμηση της αρχαιοκαπηλίας. Εμβάθυνση στο Πολιτιστικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα – Κομοτηνή 2010, σ. 227.

⁴² Κ. Γκίνζμπουργκ, *Ο Δικαστής και ο Ιστορικός Σκέψεις στο περιθώριο της δίκης Σόφρι*, Εκδόσεις Νεφέλη 2003 (Μτφ. Χ. Σαρλικιώτη), σ. 11.

Κράξι⁴³. Το αποτέλεσμα ήταν να επιταχυνθούν οι πολιτικές εξελίξεις που είχαν πρόσφατα δρομολογηθεί προς τη «Δεύτερη Ιταλική Δημοκρατία». Επομένως, αν οι ιστορικοί μεταξύ άλλων επιδίδονται σε περιοδολόγηση της ιστορίας που μελετούν, εν είδει ασκήσεως επί χάρτου, οι δικαστικοί είναι δρώντα υποκείμενα που συμβάλλουν, κατά περίπτωση λιγότερο ή περισσότερο ενεργά, στο ιστορικό γίνεσθαι.

Τέλος, μία άλλη διαφορά έγκεται στο γεγονός ότι ο ιστορικός είναι εξ ορισμού στραμμένος στο παρελθόν, το οποίο καλείται να ερευνήσει και να αποκωδικοποιήσει, ενώ ο δικαστής μπορεί να γίνει ο κομιστής του νέου, ιδίως όταν ο νόμος σιωπά⁴⁴. Ωστόσο, η δικαιοσύνη προβαίνει με μείζονα προφύλαξη μερικές φορές όταν πρόκειται να «δημιουργήσει» δικαιώματα *ex nihilo*. Οι αρχές του απαραβίαστου του ανθρώπινου προσώπου, κατά τα άρθρα 13 και 32 του ιταλικού Συντάγματος, οι οποίες συνεπάγονται ότι ενδεχόμενες περιοριστικές διατάξεις πρέπει να προβλέπονται από το νόμο, σημαίνουν ότι η σιωπή του νομοθέτη ισοδυναμεί με έλλειψη κάθε νόμιμου εμποδίου για τη μέγιστη επεκτασιμότητα των αρχών αυτών. Παρόμοια, η δικαστική επίκληση των κανόνων που αφορούν την υποβοήθηση, την κοινωνική ένταξη και τα δικαιώματα των αναπήρων (νόμος 104/1992), των οποίων το περιεχόμενο ακολουθεί πιστά και σχεδόν κατά γράμμα τις καθιερωμένες στα άρθρα 2 και 3 του Συντάγματος αρχές, αποδίδει στο ελάττωμα της οικείας νομικής πρόβλεψης μία σημασία μη διακωλυτική της έκδοσης άδειας για την ειδική κτιριακή παρέμβαση την οποία αιτείται το άτομο με ειδικές ανάγκες⁴⁵.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Προκλήσεις για το Κράτος δικαίου

Αυτό που συνάγεται από την παρούσα μελέτη είναι ότι το Κράτος δικαίου είναι μία από τις κλασικές οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος, η οποία ωστόσο έχει αργήσει να καθιερωθεί, τουλάχιστον ρητά, στα Συντάγματα ορισμένων χωρών. Αν η Ιταλία δεν προέβη σε αυτού του είδους την καθιέρωση μολονότι

⁴³B. Παπαρηγορίου, *Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο Η πορεία προς την "κλασική Δημοκρατία": η περίπτωση της Ιταλίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1995, σ. 118.

⁴⁴G. Sorrenti, *Il giudice soggetto alla legge... in assenza di legge: lacune e meccanismi integrativi*, *Costituzionalismo.it*, Fascicolo n. 1/2018 "Unità e indivisibilità della Repubblica", p. 119.

⁴⁵G. Sorrenti, *Il giudice soggetto alla legge... in assenza di legge: lacune e meccanismi integrativi*, *Costituzionalismo.it*, Fascicolo n. 1/2018 "Unità e indivisibilità della Repubblica", pp. 119-120.

αυτό αποτελεί μία σταθερή αρχή έμπνευσης⁴⁶, η Ελλάδα το έχει από το 2001 καθιερώνει ρητά, και μάλιστα σε εμπνευσμένο συνδυασμό με την αρχή του κοινωνικού Κράτους, με προσθήκη στο άρθρο 25 παρ. 1α. Εκτιμάται ότι η ρητή καθιέρωση της δικαιοκρατικής αρχής στο ιταλικό Σύνταγμα δεν είναι μία κίνηση άνευ περιεχομένου, όπως δεν ήταν στο ελληνικό Σύνταγμα. Παρόμοιες παρατηρήσεις αρμόζουν για το γεγονός ότι εισήχθη με την ίδια αναθεώρηση γενική ρήτρα για την αναλογικότητα.

Εξάλλου, το κατ' εξοχήν σώμα διασφάλισης της δικαιοκρατικής αρχής, η δικαστική εξουσία, έχει πολλαπλώς ωφεληθεί από την εργατική αρχή, η οποία στην πραγματικότητα δεν είναι ξένη προς την αρχή του Κράτους δικαίου αλλά μία από τις επιμέρους θεμελιώδεις αρχές του ιταλικού Συντάγματος που τη νοηματοδοτούν και την εμπλουτίζουν. Οι Ιταλοί δικαστικοί λειτουργοί, ισχυροποιημένοι από τις συνεπαγωγές της εργατικής αρχής κατά φύλο και ηλικία, έχουν μείζονα ιστορική ευθύνη για την εφαρμογή και την προαγωγή του Κράτους δικαίου υπέρ των υπόλοιπων εργαζομένων, και του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα.

Παράλληλα, μεταπολεμικά έχει σταδιακά προκύψει στην ιταλική θεωρία ένας γόνιμος ακαδημαϊκός διάλογος για το ρόλο των δικαστών σε σύγκριση με εκείνον των ιστορικών, πράγμα που υποδηλώνει μία ισχυροποίηση του ακαδημαϊκού και κοινωνικού – πολιτικού ρόλου των ερευνητών της ιστορικής επιστήμης στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αυτή η ενίσχυση της κοινότητας των ιστορικών και η άσκηση εκ μέρους τους κριτικής στη νομολογία και γενικότερα στην επιτέλεση του ρόλου των δικαστικών λειτουργιών εμμέσως αναβαθμίζει και τη δικαιοσύνη. Σε συνταγματικούς όρους, η δικαστική εξουσία, «τελευταία» εξουσία του Κράτους μετά τις δύο πολιτικές εξουσίες (νομοθετική και εκτελεστική), είδε τη «θέση» της στο πεδίο του πολιτεύματος να αναβαθμίζεται προς τα έξω, δηλαδή προς την πλευρά της ιδιωτικής κοινωνίας. Έστω και άτυπα, η δικαιοσύνη έχει παύσει να είναι η τελευταία στο σύνολο των εξουσιών σε μία χώρα, δεδομένου ότι υπάρχει και η «τέταρτη εξουσία» του Τύπου, χωρίς να αγνοείται και η πνευματική εξουσία του ιστορικού ερευνητή, ο οποίος ασκεί τα συνταγματικά του δικαιώματα στην έρευνα και στην επιστήμη.

⁴⁶ L. Carlassare, *Sovranità popolare e Stato di diritto*, *Costituzionalismo.it*, Fascicolo 1, 2006 ‘Sovranità/Sovranazionalità’, pp. 2-3.

Ο «εσωτερικός εχθρός» στην Ιταλία, αν μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει σήμερα, δεν είναι κατ' αρχάς κάποια οργάνωση βίας. Εξαίρεση αποτελεί η εθνική ιδιαιτερότητα της ποικιλώνυμης μαφίας, κατά της οποίας άλλωστε έχουν επιτευχθεί τα τελευταία χρόνια σημαντικά βήματα. Δεν είναι ούτε μία οργάνωση δολιότητας, σαν τις διαβόητες και πολυάριθμες κατά το παρελθόν εγκληματικές οργανώσεις αρχαιοκαπήλων, κατά των οποίων το Κράτος δικαίου έχει επιτύχει καθοριστικό πλήγμα, κατά παγκόσμια πρωτοπορία, χωρίς να θριαμβολογεί. Πρόκειται για το φαινόμενο της πολυνομίας, που μπορεί να συνυπάρχει με σύστοιχα φαινόμενα της κρατικής μηχανής, σαν τη γραφειοκρατία και τη διαφθορά. Στο ζήτημα της ανάγκης κωδικοποίησης, είναι ευδιάκριτη η πρωτοπορία της ιταλικής νομικής θεωρίας έναντι του πολιτικού κόσμου, ο οποίος έχει επιδείξει μία υστέρηση στο να ασχοληθεί συστηματικά με αυτό το πρόβλημα.